

УДК 343.982.43

О.Л. Русова, судовий експерт

Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

МЕТОДИЧНІ ПИТАННЯ ПІДГОТОВКИ ПОРІВНЯЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ СУДОВО-ПОЧЕРКОЗНАВЧИХ ЕКСПЕРТИЗ РУКОПИСНИХ ЗАПИСІВ, В ОСНОВІ ЯКИХ ЛЕЖИТЬ ЛАТИНСЬКИЙ АЛФАВІТ

Розглянуто проблемні питання, що виникають з відібранням для судово-почеркознавчого дослідження зразків рукописних записів, в основі яких лежить латинський алфавіт.

Ключові слова: латинський алфавіт, почерк, судово-почеркознавча експертиза, порівняльний матеріал.

Рассмотрены проблемные вопросы, возникающие с отобранием для судебно-почерковедческого исследования образцов рукописных записей, в основе которых лежит латинский алфавит.

Problem questions that arise up with confiscation of standards of the handwritten records for forensic examination of handwriting research are considered, that the Roman alphabet is the basis of.

Нині у слідчій і судовій практиці дедалі частіше трапляються випадки, коли дослідження потребують рукописні записи, виконані не українською чи російською мовами, а записи, писемність яких заснована на латинській графіці. А отже, дослідження особливостей відібрання зразків рукописних записів, в основі яких лежить латинський алфавіт, для судово-почеркознавчого дослідження є доволі актуальним.

У різний час проблемам дослідження рукописних записів, в основі яких лежить латинський алфавіт, приділяли увагу Г.Г. Деннемарк, Е. Гечел, Ж. Матье, А. Нефтелі, Д.К.С. Пурі, М. Лотар та інші. Проте з огляду на постійне вдосконалення судово-почеркознавчих експертиз, об'єктом яких є рукописні записи, в основі яких лежить латинський алфавіт, ця проблема потребує подальшого дослідження.

Мета цієї статті — подальше дослідження таких рукописних записів, а також розробка практичних рекомендацій для слідчих і суддів щодо правильного відбирання порівняльних зразків, формулювання запитань на вирішення судово-почеркознавчої експертизи та оцінки отриманих експертних висновків.

Латинський алфавіт є основою писемності у багатьох мовах світу, зокрема романської і германської груп. Він містить 26 букв, які в різних країнах можуть назива-

ватися зовсім по-різному: Aa, Bb, Cc, Dd, Ee, Ff, Gg, Hh, Ii, Jj, Kk, Ll, Mm, Nn, Oo, Pp, Qq, Rr, Ss, Tt, Uu, Vv, Ww, Xx, Yy, Zz.

Писемність, в якій за основу взято латинський алфавіт, використовують у всіх мовах балтійської, кельтської, германської та романської груп, а також у деяких мовах іранської, семітської, тюркської, фіно-угорської та слов'янської груп, у баскській та албанській мовах.

Ця писемність є далеко не такою давньою, як схильні вважати багато людей. Її «дідусем» сміливо можна назвати грецький (або південно-італійський) алфавіт, на основі якого згодом було засновано етруску абетку. Виникнення латинського алфавіту датують 7 ст. до н. е.

Сьогодні латинський алфавіт з транскрипцією (спеціальними знаками-позначеннями, що допомагають правильно відтворити слово відповідно до правил читання певної мови) можна побачити у будь-якому словнику. Усі звуки в цьому алфавіті, як і в українській мові, складаються з приголосних і голосних. До латинських голосних належать: A /а/, E /е/, I /і/, J /йот, жі/, O /о/, U /у/.

Приголосними в латиниці є: B /бе/, C /це, ка/, D /де/, F /еф/, G /же/, H /аш/, K /ка/, L /ель/, M /ем/, N /ен/, P /пе/, Q /ку/, R /ер/, S /ес/, T /те/, V /ве/, W /дубль-ве/, X /ікс/, Y /ігрек, іпсилон/, Z /зета, зет/.

Латинський алфавіт з цілковитою підставою можна назвати джерелом міжнародного спілкування з огляду на те, що:

– як вже зазначалося, на основі латинської абетки засновано більшість мов світу, причому як реально існуючих, так і створених штучно (наприклад, ідо, інтерлінгва, есперанто);

– латиницю використовують як допоміжне письмо для спрощення низки мов світу, манера написання яких є доволі складною (у Китаї та Японії латиницю вивчають як допоміжне письмо — вона є обов'язковим предметом для вивчення як у школі, так і у ВНЗ).

Упродовж багатьох століть латинська мова залишається мовою науки, дипломатії, школи, церкви, юриспруденції тощо. Вона є міжнародною мовою в медицині, джерелом утворення наукової та технічної термінології.

Серед документів, що є рукописними записами, писемність яких заснована на латинській графіці, з якими сьогодні найчастіше мають справу слідчі та судді, можна назвати такі, як виписані лікарем рецепти, електронні поштові адреси, банківські документи для відкриття платіжних карток, картки хворих чи інші документи з назвами діагнозів тощо.

Надання таких документів на дослідження пов'язане з необхідністю вирішення певних питань, а саме:

- що додатково потрібно зазначати у постанові про призначення судово-почеркознавчої експертизи;
- що робити у випадку, якщо слідчий не володіє відповідною мовою;
- що робити, якщо підозрюваний заявляє, що він не володіє відповідною мовою;
- який текст диктувати особі під час відібрання експериментальних зразків.

Приймаючи рішення щодо призначення судово-почеркознавчої експертизи, слідчий має опрацьовувати зазначені питання. У постанові про призначення експертизи треба зазначати, якою мірою особа, почерк якої досліджують, володіє латинською чи іншою мовою, писемність якої заснована на латинській графіці. Доціль-

но також зазначати місце роботи особи, адже воно може надати уяву про рівень знання мови (люди певної спеціалізації, у тому числі лікарі, вчені, моряки далекого плавання, працівники митної служби, ІТ-спеціалісти та інші тією чи іншою мірою стикаються з написанням рукописних записів, які засновані на латинській графіці).

Загалом судово-почеркознавча експертиза є однією з найпоширеніших криміналістичних експертиз, можливість проведення якої, а також правильність висновків за результатами проведення якої значною мірою залежать від обсягу та якості наданого порівняльного матеріалу. А отже, слідчий (суддя) має ретельно вивчати питання збирання порівняльного матеріалу.

Так, слідчий (чи особа, яка відбирає зразки почерку) має встановити вік особи, почерк якої перевіряють, її національність, рідну мову та мови, якими вона володіє, освіту (де навчалася, скільки років, який навчальний заклад закінчила тощо), професію, звичну для написання руку, стан здоров'я (чи не страждає нервовими чи психічними хворобами), стан зору (чи носить окуляри, чи користується окулярами при листуванні), наявність спеціальних навичок з малювання, креслення та інші відомості, що мають значення для всебічного і глибокого вивчення ознак почерку, та обов'язково поінформувати про це експерта.

Як свідчить експертна практика, незалежно від об'єктів дослідження обсяг зразків почерку має становити не менш ніж п'ять аркушів паперу формату А 4.

Як відомо, зразки почерку бувають трьох видів: вільні, умовно-вільні та експериментальні.

Вільні зразки почерку — це рукописні записи, написані певною особою до відкриття кримінального провадження, у межах якого проводиться експертиза, коли їх виконавець не міг припускати, що їх буде використано як порівняльні матеріали для проведення судово-почеркознавчої експертизи. Такі зразки є найціннішим порівняльним матеріалом, адже не містять ознак навмисного змінення ознак почерку [1, с. 7].

За наявності почеркознавчих об'єктів різними мовами наданий на експертизу порівняльний матеріал однією мовою має бути доволі великим за обсягом.

Вільні зразки, засновані на латинській графіці, потрібно підбирати в документах різного цільового призначення, щоб вони містили (по змозі) усі наявні в особи варіанти почерку: особисті листи, банківські документи, щоденники, службові записи, записні книжки тощо [2, с. 274]. Під час підготовки (заповнення) цих документів особа не знала і навіть не передбачала того, що у подальшому їх можуть використовувати як зразки.

Знайти та вилучити вільні зразки почерку певної особи можна за місцем її проживання, роботи, навчання, у родичів, знайомих, у банківських установах тощо. Основною вимогою, яку пред'являють до вільних зразків почерку, є їх безсумнівність походження, а отже, потрібно впевнитись, що вони дійсно виконані ймовірним виконавцем. За найменшого сумніву щодо достовірності таких зразків їх слід пред'явити передбачуваному виконавцеві, свідкам, оформивши ці дії протоколом допиту. Ретельна перевірка справжності вільних зразків допоможе уникнути помилки при їх підборі та забезпечить від недостовірних експертних висновків [1, с. 7—8].

Важливою вимогою під час підготовки порівняльних матеріалів для проведення судово-почеркознавчої експертизи, зокрема, рукописних записів, в основі яких лежить латинський алфавіт, є максимально повне відображення у них ознак, властивих почерку особи, яка їх виконувала. Отже, вільні зразки, які надсилають на экс-

пертизу, мають відповідати досліджуваним документам за низкою характеристик, і насамперед вони мають бути написані тією самою мовою, що й досліджуваний текст, розрив у часі виконання зразків і досліджуваного документа, по змозі, має бути мінімальним (з огляду на те, що почерку, в основі формування якого лежить вироблення та автоматизація стрункої системи стійких навичок, притаманна лише відносна стійкість, адже ознаки почерку піддаються змінам у часі) [1, с. 8].

Проте далеко не завжди розрив у часі виконання досліджуваного документа і рукописних записів, наданих як вільні зразки почерку, є невеликим, іноді він може сягати 8—10 і більше років. У такому разі порівняльне дослідження можна провести за умови, що за цей період особа, почерк якої досліджують, не хворіла, адже хвороби значно впливають на почерк (насамперед хвороби очей, нервові та психічні захворювання). У старечому віці навички письма зазвичай частково руйнуються, що спричиняє зміну почерку. Тому під час дослідження таких рукописних записів, так само як і рукописних записів, виконаних шкільним почерком, потрібні зразки, які належать до того самого періоду часу, що й досліджуваний текст.

У всіх випадках, коли на експертизу не можуть бути надані зразки почерку, що належать до того самого періоду часу, що й досліджуваний документ, і при цьому розрив у часі є значним, експерту обов'язково потрібно повідомляти відомості про особу, зазначені раніше.

Важливе значення має також подібність вільних зразків і досліджуваного документа за змістом і цільовим призначенням (наприклад, якщо на дослідження надано видатковий касовий ордер, то як зразки бажано надати видаткові касові ордери або подібні їм документи). У цьому випадку в розпорядженні експерта будуть варіанти почерку, які містять такі самі слова та їх поєднання, що і в досліджуваному документі.

Крім того, бажано, щоб зразки було виконано таким самим писальним приладом і, по змозі, на такому самому матеріалі, що й досліджувані рукописні записи, оскільки відмінності у почерку особи залежно від матеріалу письма, який застосовують, можуть бути значними. Якщо досліджуваний текст написано з наслідуванням будь-якого шрифту (наприклад, креслярського, з використанням букв друкованої форми) або є підозра, що його написано лівою рукою (якщо зазвичай виконавець пише правою рукою), потрібно знайти зразки письма, виконані в такий самий спосіб. Водночас, як свідчить практика, слід бути готовим до дуже обмеженої кількості вільних зразків — рукописних записів, виконаних за допомогою латинського алфавіту, особливо, якщо жодна з мов, в якій використано літери латинського алфавіту, не є рідною для виконавця тексту.

Експериментальні зразки почерку — це такі рукописні записи, які за пропозицією судді або слідчого ймовірний виконавець виконує спеціально для проведення експертизи. Під час дослідження текстів, виконаних латинськими літерами, такі зразки часто можуть виявитися єдиним видом порівняльних зразків, доступних слідчому.

Експериментальні зразки почерку мають бути порівнянні з досліджуваним документом за мовою, матеріалом письма, способом його виконання і, по змозі, за змістом. В окремих випадках можна надати експериментальні зразки іншою мовою, писемність якої заснована на латинській графіці.

Слідчий, суддя перед одержанням експериментальних зразків має скласти текст для диктування, який містить слова, сполучення букв (цифр) тощо, що є в до-

сліджуваному документі (у разі якщо в інтересах кримінального провадження особа, яку перевіряють, не повинна знати про те, який саме документ знаходиться у розпорядженні слідчого, судді). Якщо слідчий чи суддя не володіє певною мовою, для відібрання таких зразків він має право залучати відповідного спеціаліста.

Експериментальні зразки у вигляді рукописних записів, в основі яких — літери латинського алфавіту, слід отримувати як у звичних, так і в незвичних (незвичним писальним приладом, у незвичній позі тощо) для виконавця умовах. З огляду на те, що можливість зміни ознак почерку для кожної особи обмежена, навіть приблизне їх знання становить інтерес при проведенні дослідження. Одержання експериментальних зразків у вигляді рукописних записів, в основі яких лежить латинський алфавіт, в умовах збиваючих чинників дозволяє мати уяву про їх вплив на стійкість і зміну ознак, а також надає певне, хоча і доволі приблизне, уявлення про можливість перебудови навичок письма.

Безумовно, у кожному випадку має бути зроблено спробу отримати експериментальні зразки почерку відповідною мовою [2, с. 275]. Не завжди особи, рукописні записи якої досліджують, погоджують надавати зразки почерку для порівняння необхідною мовою. Якщо підозрювана особа заявляє, що не володіє певною мовою, то можна спробувати отримати зразки почерку будь-якою іншою мовою, писемність якої заснована на латинській графіці. Можна також запропонувати переписати який-небудь текст зі словами, сполученнями букв (цифр) тощо іншою мовою, писемність якої заснована на латинській графіці, хоча це й пов'язано з великими труднощами. У будь-якому разі, якщо особа висловлює небажання брати участі у цій слідчій дії, її слід припинити.

Умовно-вільні зразки почерку — це такі рукописні записи, які написані після виникнення кримінального провадження, а часто і за епізодами самого кримінального провадження: пояснення, заяви, скарги, протоколи та інші документи. Особа, яка виконує такі документи і передбачає можливість використання їх як зразки почерку під час проведення експертизи, може змінити (перекрутити) свій почерк. Отже, такі рукописи не можна віднести до категорії вільних зразків почерку. Не написані вони і спеціально для проведення експертизи, тому не можуть належати до експериментальних зразків почерку. Умовно-вільні зразки можна використовувати як додаткові до вільних і експериментальних зразків [1, с. 10—11].

Слід зазначити, що умовно-вільні зразки можуть з'явитися у матеріалах провадження лише у тому випадку, коли особа-іноземець, яка не володіє мовою судочинства, надає письмові пояснення на одній із мов, в якій використано латинський алфавіт (які потім перекладає перекладач).

Таким чином, виходячи з викладеного вище, можна дійти висновку, що особливостями підготовки порівняльного матеріалу у разі призначення судово-почеркознавчих експертиз рукописних записів, в основі яких лежить латинський алфавіт, є такі:

- вільні зразки, засновані на латинській графіці, потрібно підбирати в документах різного цільового призначення (особисті листи, банківські документи, щоденники, службові записи, записні книжки тощо). Знайти та вилучити вільні зразки почерку певної особи можна за місцем її проживання (у тому числі у родичів, знайомих), роботи, навчання, у банківських установах тощо;

- за результатами огляду досліджуваного документа слідчий (суддя) самостійно чи за участю спеціаліста (якщо слідчий (суддя) не володіє латинською мовою)

складає текст для диктування, що містить слова, сполучення букв (цифр) тощо, які є в досліджуваному документі (в інтересах кримінального провадження особа, яку перевіряють, не повинна знати про те, який саме документ має в своєму розпорядженні слідчий, суддя);

– на дослідження надсилають зразки почерку, виконані у швидкому, уповільненому та звичному темпі, написані тією мовою, що й досліджуваний документ. Якщо особа, почерк якої досліджують, не володіє відповідною мовою, потрібно відбирати зразки мовою, писемність якої заснована на латинській графіці;

– якщо у розпорядженні слідчого (судді) наявні умовно-вільні зразки, виконані особою-іноземцем мовою, писемність якої заснована на латинській графіці, на вимогу експерта їх потрібно надати для дослідження;

– у постанові про призначення експертизи, про яку йдеться, потрібно зазначити, якою мірою особа, почерк якої досліджують, володіє латинською та іншими мовами, її рідну мову, національність, освіту, професію, звичну для написання руку, стан здоров'я, стан зору тощо.

Під час підготовки порівняльних матеріалів для проведення судово-почеркознавчої експертизи потрібно завжди виходити з того, що експерт вивчає ідентифікаційне значення як кожної ознаки почерку окремо, так і поєднання всіх ознак у всіх їх варіаціях, вирішує питання про їх стійкість та індивідуальність.

Без порівняльних матеріалів, правильно підібраних за якістю і достатніх за кількістю, питання, поставлені перед експертом, не може бути повністю вирішено.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Возможности судебной экспертизы почерка и подготовка материалов при ее назначении* : метод. письмо. — М., 1965. — 33 с.
2. *Криминалистическое исследование рукописей, выполненных на некоторых языках народов СССР* : справочник следователя и эксперта / [отв. ред. Б.И. Пинхасов]. — М. : Юрид. л-ра, 1973. — 280 с.
3. *Боровский Я.М.* Латинский язык Ломоносова / Я.М. Боровский // М.В. Ломоносов : собр. соч. — М. — Л., 1962. — Т. 4. — С. 112—113.
4. *Возможности судебной экспертизы почерка и подготовка материалов при ее назначении* : метод. письмо. — [2-е изд.]. — М., 1967. — 33 с.
5. *Латиниця // Українська мова* : енциклопедія. — К. : Українська енциклопедія, 2000. — 752 с.
6. *Латинское письмо // Лингвистический энциклопедический словарь* / [гл. ред. В.Н. Ярцева]. — М. : Советская энциклопедия, 1990. — 986 с.
7. *Меленевська З.С.* Судово-почеркознавча експертиза : навч.-метод. посіб. / [Меленевська З.С., Собода Є.Ю., Шаботенко А.І. ; за заг. ред. І.П. Красюка]. — К. : Укр. центр духовн. культури, 2007. — 280 с.
8. *ПСЛЛ* — Пам'ятники середньовічної латинської літератури IV—IX століть / [під ред. М.Е. Грабарь-Пассек, М.Л. Гаспарова]. — М., 1970. — 438 с.
9. *Українська мова* : енциклопедія / [редкол. Русанівський В.М., Тараненко О.О., Зяблюк М.П. та ін.]. — [2-ге вид., випр. і доп.]. — К. : Вид-во «Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана», 2004. — 824 с.
10. *Федорова Е.В.* Введение в латинскую эпиграфику / Е.В. Федорова. — М. : МГУ, 1982. — 256 с.
11. *Щерба Л.В.* До питання про поширення в СРСР знання іноземних мов і про стан філологічного утворення / Л.В. Щерба // Обрані роботи з мовознавства і фонетики. — Л., 1958. — Т. 1. — С. 10—20.